

East African Journal of Swahili Studies

eajss.eanso.org

Volume 4, Issue 1, 2021

Print ISSN: 2707-3467 | Online ISSN: 2707-3475

Title DOI: <https://doi.org/10.37284/2707-3475>

EAST AFRICAN
NATURE &
SCIENCE
ORGANIZATION

Original Article

Mwanamke wa Kiswahili katika Utenzi wa Mwanakupona

Dr. Sheila Pamela Wandera-Simwa, PhD¹*

¹ Chuo Kikuu cha Laikipia, S. L. P. 1100 – 20300. Nyahururu, Kenya.

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5880-3493>; Barua pepe ya mawasiliano: swandera@laikipia.ac.ke

DOI ya Nakala: <https://doi.org/10.37284/jammk.4.1.422>

Tarehe ya Uchapishaji: IKISIRI

19 Desemba 2021

Ililalihi Muhimu:

*Mwanamke wa
Kiswahili,
Uhalisia,
Karne ya Kumi na Tisa,
Utamaduni wa
Waswahili.*

Makala hii inahakiki taswira ya mwanamke wa Kiswahili katika Utenzi wa Mwanakupona kwa kuzingatia utamaduni wa Waswahili wa karne ya kumi na tisa, ambao ndio wakati uliotungwa utenzi huu. Picha ya mwanamke huyu imehakikiwa kwa namna ambavyo inamulika mwanamke wa Kiswahili wa karne hiyo. Pamoja na kuusoma Utenzi wa Mwanakupona, tutahakiki kuhusu utenzi huu, na maandishi kuhusu utamaduni wa Waswahili wa karne ya kumi na tisa, mtafiti aliwahoji Waswahili watajika, wake kwa waume, kuhusu mwanamke katika utamaduni wa Waswahili. Pia, aliwasaili washairi wasifika na wanawake wa Kiswahili kuhusu uelewa wao wa utenzi huu. Yote haya kwa pamoja yalitoa mwanga kuhusu nafasi ya mwanamke katika utenzi huu maarufu. Nadharia ya uhalisia ilitumikizwa katika uhakiki huu na ilibainika kuwa mwanamke katika Utenzi wa Mwanakupona ni picha halisi ya mwanamke wa tabaka la juu, wa karne ya kumi na tisa.

APA CITATION

Wandera-Simwa, S. P. (2021). Mwanamke wa Kiswahili katika Utenzi wa Mwanakupona. *East African Journal of Swahili Studies*, 4(1), 82-98. <https://doi.org/10.37284/eajss.4.1.422>.

CHICAGO CITATION

Wandera-Simwa, Sheila Pamela. 2021. "Mwanamke wa Kiswahili katika Utenzi wa Mwanakupona". *East African Journal of Swahili Studies* 4 (1), 82-98. <https://doi.org/10.37284/eajss.4.1.422>.

HARVARD CITATION

Wandera-Simwa, S. P. (2021) "Mwanamke wa Kiswahili katika Utenzi wa Mwanakupona", *East African Journal of Swahili Studies*, 4(1), pp. 82-98. doi: 10.37284/eajss.4.1.422.

IEEE CITATION

S. P. Wandera-Simwa, "Mwanamke wa Kiswahili katika Utenzi wa Mwanakupona", *EAJSS*, vol. 4, no. 1, pp. 82-98, Dec. 2021.

MLA CITATION

Wandera-Simwa, Sheila Pamela. "Mwanamke wa Kiswahili katika Utenzi wa Mwanakupona". *East African Journal of Swahili Studies*, Vol. 4, no. 1, Dec. 2021, pp. 82-98, doi:10.37284/eajss.4.1.422.

UTANGULIZI

Wengi wameukashifu *Utenzi wa Mwanakupona* kwa kudai kuwa unatoa picha ya mwanamke ambaye ni duni anapolinganishwa na mwanamume (Momanyi, 1991), na kwamba umemgandamiza mwanamke kiasi cha kumfanya kuwa chombo cha kumfurahisha mwanamume tu (Ndungo, 1985). Makala hii inahakiki taswira ya mwanamke wa Kiswahili katika *Utenzi wa Mwanakupona* kwa kutumia miwani ya nadharia ya uhalisia ili kuona iwapo taswira hii imehotwa kutoka kwa utamaduni wa Waswahili wa karne ya kumi na tisa. Maisha ya mtunzi pia yamehakikiwa kwa namna ambavyo yanaathiri utunzi wake. Hii ni kwa vile, msanii huchota maudhui yake kutoka kwa jamii yake, ambayo ni sehemu ya utamaduni wake. Mihimili hii miwili pamoja na ile ya sifa ya vielelezo, na historia ya jamii, vyote vimetumika katika kuhakiki mwanamke wa Kiswahili katika *Utenzi wa Mwanakupona*.

Maisha ya Mwanakupona

Maisha ya Mwanakupona hayajashughulikiwa kwa mapana na marefu. Pamwe na yale anayoyazungumzia mwenyewe katika utenzi wake, kuna mambo machache sana ambayo yamegusiwa na watafiti mbalimbali. Mwanakupona aliishi baina ya miaka 1810 na 1860 (Jahadhmy, 1975). Alikuwa binti wa Bwana Mshamu wa Pate, na basi alikuwa mwenyeji wa Pate. Mwanakupona aliolewa na Muhammad Is-Iq bin Mbarak bin Muhammad bin Umarl'famau, takriban mwaka wa 1838 (Stigand, 1913). Mume wake alikuwa mfalme wa Siu na hivyo Mwanakupona akahamia Siu. Bwana huyu alijulikana kwa jina Bwana Mataka, Sheikh wa Siu. Alikuwa mpinzani mashuhuri wa utawala wa Seyyid Said, Sultan wa Unguja. Mataka alipatwa na maradhi na kufa mwaka wa 1848. Mke wake, Mwanakupona, alikufa miaka kumi na miwili baada yake, yaani 1860 (Gibbe, 1993). Inasemekana kuwa Mwanakupona alikuwa na wake wenza watatu, Mwanahamisi wa Deria (Mduruma), Mwanapepo na Mwanakikau (Ndungo, 1985). Mwanakupona alizaa watoto wawili na Bwana Mataka - wa kiume, Muhammad bin Sheikh na wa kike, Mwanahashima binti Sheikh ambaye ndiye aliyetungiwa utenzi huu kama inavyodhihirika katika beti za 1, 2 na 3:

Negema wangu binti,

mchachefu wa sanati,

upulike wasiati,

asa ukazingatia.

Maradhi yamenshika,

hata yametimu mwaka,

sikupata kutamka,

neni lema kukwambia.

Ndoo mbee ujilisi,

na wino na karatasi,

moyoni nina hadithi,

nimependa kukwambia.

Kulingana na beti hizo tatu, Mwanakupona anajaribu kutekeleza wajibu wa kawaida wa kila mama Mswahili, wa kumfunza mtoto wake wa kike nyendo nzuri za maisha za kumwezesha kuwa mama, mke bora na mwanajamii mkamilifu katika maisha yake ya baadaye. Wajibu huu hakuweza kutekeleza kwa muda wa mwaka mmoja kwa sababu alikuwa mgonjwa.

Mwanakupona alikuwa ameugua maradhi ya tumbo kwa muda wa mwaka mmoja na alikuwa akitarajia kifo alipouandika utenzi huu (Jahadhmy, 1975: 29). Alikufa miaka miwili baadaye akiwa na umri wa miaka hamsini. Wakati alipouandika utenzi huu maarufu mnamo mwaka 1858, binti yake, Mwanahashima, alikuwa na umri wa miaka kumi na saba (Sheikh Ahmadi Nabhany –Mhojiwa).

Utenzi wa Mwanakupona

Utenzi wa Mwanakupona ni zao la fasihi ya pwani, iliyoathiriwa na kupata uhai wake kutokana na utamaduni wa kimwambao uliotawaliwa na maadili ya dini ya Kiislamu katika karne ya kumi na tisa (Khatibu, 1985: 46). Mwanakupona, kama mzazi, na ilivyo desturi ya mila nyingi za Waafrika, Waswahili wakiwemo, aliona kwamba ni wajibu wake kumwachia mtoto wake njia adilifu za maisha, utenzi wa wosia, ili uwe ndio taa yake ya kumwongoza katika maisha yake ya siku za usoni. Anathibitisha hili katika ubeti wa 92 anaposema:

Na sababu ya kutunga

si shairi si malenga

nina kijana muinga

napenda kumuusia

Mwanakupona hakuwa malenga ila alitaka kumuusia kijana wake ambaye hakuelewa mambo haya. Hii ndiyo sababu inayomwelekeza bibi huyu kumuita binti yake muinga. Utenzi wa mwanakupona, kwa hivyo, ni 'taarifu ya ukumbusho' ya mama kwa mwana kama inavyojitokeza katika beti tatu za mwanzo. Mwanakupona anaona kuwa, jukumu hili anapaswa kulitekeleza kabla ya kifo chake. Anasema haya katika beti za 6 na 89:

Mwanadamu si kitu

na ulimwengu si wetu

walau hakuna mtu

ambao atasalia

Uniweke duniani

miongo ya wahusuni

nifapo nende peponi

makao ya hafidhiwa

Beti hizi zinathibitisha kuwa tayari Mwanakupona alikuwa ameshakata tamaa kuhusu afya yake, na basi akawa anatarajia kifo wakati wowote. Ndipo sasa akaona ni sharti ampe binti yake maagizo haya kabla ya kitendo hiki kisichoweza kuepukika kutendeka. Wajibu huu anautekeleza akidhamiria kuwa, binti yake akiyafuata maagizo yake, hatotaabika maishani mwake kwani yeye alitenda yayo hayo na akawa na maisha mema mno na mume huyo hadi alipomwacha na kwenda mapumzikoni. Pia, anamhakikishia msichana wake kwamba, akiyafuata mawaidha yake, ataingia mbinguni bila tashwishi yoyote ile, na pia kwa kutumia mlango wowote ule! Mwanakupona anathibitisha hakikisho lake kwa binti yake kwa kudai kuwa, Bwana Mataka alipokuwa angali hai - katika siku zake za mwisho, alimshuhudia kuhusu kuridhika kwake na

tabia pamoja na matendo yake, kwake. Katika beti za 11, 51, 52, 53, 54, 55 na 65 anasema:

Yangu utakaposhika,

mwanangu hutosumbuka,

duniani utavuka,

na Akhira utangia.

Mama sinue ulimi,

nioleze wako umi,

naliao nyaka kumi,

tusitete siku moya.

Alinioa babako,

kwa furaha na ziteko,

tusondoleane mbeko,

siku zote twalokaa.

Siku moya tusitete,

ovu langu asipate,

na lake nisilikute,

hata akakhitariwa.

Yalipokuya faradhi,

kanikariria radhi,

nkashukuru nkafawidhi,

moyo wangu nkatoshea.

Tangu hapo hata yeo,

siyanyamaa kilio,

nikumbukapo pumbao,

na wingi wa mazoea.

Mama haya yasikize,

tafadhali sinipuze,

utaona nafuuze,

za Akhira na duniya.

Katika beti hizo, Mwanakupona anarejelea tajriba yake ya kimaisha ambayo anadai kuwa ilimpa maisha mema na mume wake hapa duniani. Mhimili wa kwanza wa nadharia ya uhalisia unasisitiza uelewa wa tajriba ya kimaisha ya mwandishi unapohakiki kazi ya fasihi. Kwa kweli matendo yanayojitokeza katika beti hizo ni raha tupu na, wala sio sulubu wala dhuluma. Hali hii ndiyo inayomfanya asiishe kulia kila mara anapowazia maisha mema waliyoishi yeye na marehemu mume wake. Ndio maana anamuusia mwanawe ili naye aishi maisha yayo hayo ya raha.

Gibbe (1993) amepanua zaidi mipaka ya utenzi huu kwa kudai kuwa huu ni ushauri kwa wasichana na kumbusho kwa wanawake wote kuhusu mambo fulani muhimu katika ndoa, ambayo kwayo yasipofuatwa huweza kuleta uhasama baina ya mke na mume na hata kuvunja uhusiano wao kabisa. Huu ndio ukweli unaodhihirishwa katika ubeti wa 95 na 96, Mwanakupona anaposema:

Somani mite ya nganu

mutii waume wenu

musipatwe na zitunu

za akhera na dunia

Mwenye kutii mvuli

ndake jaha na jamali

kula endapo mahali

hutangaa yake ndia

Kwa kifupi, anachosema Mwanakupona ni kwamba wale watakozingatia wosia wa utenzi huu kwa dhati wataishi vyema hapa duniani na akhera pia. Hii ni kwa sababu, utenzi huu unarejelea takriban kila nyanja ya maisha ya mwanadamu-dini, ndoa, uhusiano na wanajamii na usafi kwa jumla. Kulingana na Gibbe (1993: 24), umuhimu wa taarifa hii unashurutisha kusambazwa kwake kwa watu wote; wawe Waislamu au ‘makafiri’, ili wapate kusoma na kufaidi yaliyomo hapa duniani na ahera. Mwanakupona anaelezea haya bayana katika beti za 91 na 94 kwa maneno:

Ntungile nili saqimu,

moyo usina fahamu,

usomeni Islamu,

mukiongozana ndiya.

Somani nyute huramu,

maana muyafahamu,

musitukue laumu,

mbee za Mola Jaliya.

Nabhany, pia katika utangulizi wa kitabu, *Tendi* (1971), amekariri kuwa, utenzi huu umetungiwa wanawake wote anaposema: “.....Utendi wa Mwanakupona ni utendi maarufu sana ambao umekusanya wasiya juu ya wanawake.....”. Hali hii ya utenzi huu kuweza kutumika na wanawake wote ndiyo inayomwelekeza Gibbe (1993: 25) kuusifu utenzi huu kwa kusema:

.....Utenzi wa Mwanakupona ni utenzi wa kirasmi. Ni kipande cha fasihi cha kudumu. Umuhimu wake unavuka enzi ulimoandikiwa ....na kwasababu hii, utadumu daima. Faida yake katika jamii inavuka eneo la Uswahilini na karne ilimotungiwa. Kwa hivyo, utenzi huu ni ujumbe wa kudumu kwa ulimwengu mzima.

Wahakiki wengi wakiwemo Allen (1971), Mulokozi (1982) na Ndungo (1985), wamekubaliana kuwa maudhui muhimu katika utenzi huu ni jukumu la mwanamke kwa mume wake katika jamii ya Waswahili ya wakati huo iliyotawaliwa na dini ya Kiislamu na itikadi zake. Maudhui haya yanaweza kugawanywa katika tanzu nne: i) Wosia kuhusu dini; ii) Wosia kuhusu wajibu wa mke kwa mume wake; iii) Wosia kuhusu uhusiano wa mke na wanajamii; na iv) Wosia kuhusu jinsi ya kujitunza mwili na usafi wa mazingira yake. Tanzu hizi nne zimejenga taswira ya mwanamke wa Kiswahili wa karne ya kumi na tisa kama ifuatavyo:

Mwanamke Wa Kiswahili Na Dini Yake Ya Kiislamu

Dini ya Kiislamu imeathiri sana utamaduni wa Waswahili (Wandera, 1996). Kulingana na tafiti za

wataalam wengi kuhusu wanawake wa Kiislamu kama vile Maududi (1972) na Kateregga (1984), imedhihirika kuwa wanawake wengi wa Kiswahili wametaalamika katika mambo yanayohusu dini yao ya Kiislamu. Kwa sababu hii, imekuwa wajibu wao kuwafunza binti yao kuhusu matakwa ya dini hii ambayo ilitumiwa na bado inatumiwa kama mwongozo wa kuyaendesha maisha ya Waislamu. Katika kuongeza mafunzo ya kidini yanayotolewa na akina mama kwa binti wao, vyuo vya madrasa pia hutumika kuwafunza watoto hawa wa kike kuhusu dini. Ndio sababu, Mwanakupona katika ubeti wa 12 anasisitiza umuhimu wa dini kama mawaidha ya kwanza kwa mtoto wake:

La kwanza kamata dini

faradhi usiikhini

na sunna ikimkini

ni wajibu kuitiwa

Mwanahashima anausiwa kwamba ashikilie dini ya Kiislamu na mambo yote yanayoambatana nayo. Pia, anaelezwa atekeleze wajibu wake wote kama anavyowajibishwa na dini hii. Mtunzi pia katika beti za 22 na 23 anaonyesha kuwa, katika urasimu wa madaraka na radhi katika dini ya Kiislamu, Mungu huja mwanzo kisha anafuatwa na mtume wake Muhammad ambaye ndiye mwanzilishi wa dini hii ya Kiislamu hapa duniani. Anasema:

Mama pulika maneno

kiumbe ni radhi tano

ndipo apate usono

wa akhera na duniwa

Nda Mungu na Mtumewe

baba na mama wayuwe

na ya tano nda mumewe

mno imekaririwa

Kwa hivyo, binti anawajibika kuwaheshimu watu hawa kwa mwelekeo huu ili apate maisha mema akhera na duniani. Katika beti za 13, 14 na 19, Mwanakupona anazidi kumuusia msichana wake ashikilie matakwa ya dini ya Kiislamu na atende

matendo yote yanayoambatana nayo kwa kuwa na adabu njema, mnyenyekevu, asiwe mtu wa kuropokwa ovyo ovyo, asisengenye na pia asiandamane na wasiotenda haki:

Pili uwe na adabu

na ulimi wa thawabu

uwe mtu mahabubu

kula utakapongiwa

La tatu uwe sadiqi

wambiawo ulithiqi

mtu asoshika haqi

sandamane naye ndia

Wala situkue dhana

kwa mambo usoyaona

Na kwamba na kunong'ona

tahadhari nakwambia

Kwa hakika, binti Mataka akiyafuata maagizo yanayopatikana katika beti hizo, atakuwa anatekeleza wajibu wake wa kuwa mtu anayetenda haki. Ama kweli, beti za 66 hadi 102 za utenzi huu zinasheheni maombi kwa Mungu kama anavyosema mwenyewe katika ubeti wa 66:

Tamati maneno yangu

kukuusia mwanangu

sasa ntamuomba Mungu

anipokelee dua

Gibbe (1993: 35) anakadiria kuwa, asilimia 48.5 ya utenzi huu ni toba ya mwisho ya Mwanakupona kwa Mwenyezi Mungu. Kama Mswahili na pia kama watunzi wa wakati wake, Mwanakupona ameathiriwa sana na Imani ya dini ya Kiislamu katika utenzi wake. Huenda hii ndio sababu inayomwelekeza Bakari (1978) kusema kuwa, "...Mwanakupona ametunga utenzi kuhusu jukumu la mwanamke kwa mume wake, jamii yake, na zaidi ya hayo, jukumu lake kwa mwenyezi

Mungu”, Hali hii inaonyesha umuhimu unaopewa dini hii katika maisha ya waswalihina.

Mwanakupona amezingatia dini hii ya Kiislamu kwa kuwa ilikuwa ni lazima afanye hivyo. Mwanakupona alilelewa katika maisha yanayozingatia dini hii kwa dhiti. Kwa vile msanii huchota maudhui yake kutoka kwa jamii, Mwanakupona hakuwa na budi ila kuandika mambo aliyofahamu, kwa kuyaishi na kuyashuhudia katika maisha yake. Bibi huyu asingalifanya hivyo, angalikuwa anasaliti jamii yake. Hii ni kwa sababu, kila Mwislamu huongozwa na sheria za dini hiyo.

MWANAMKE WA KISWAHILI NA MUME WAKE WA NDOA

Wajibu wa mke kwa mume umesisitizwa sana katika *Utenzi wa Mwanakupona*. Rodney (1972) ameelezea kuwa, jukumu la wanajamii katika jamii nyingi ulimwenguni hasa za Kiafrika zimegawanywa kufuatia uana na pia kwa kutumia utamaduni wa jamii husika. Wakati au kipindi cha historia pia huchangia katika kugawanya majukumu. Kwa hivyo, jukumu la mwanamke kama anavyosawiriwa katika *Utenzi wa Mwanakupona* ni la mke katika jamii ya wakati wake, yaani, katika utamaduni wa Waswahili wa karne ya kumi na tisa.

Kuambatana na mila za Kiafrika, ni jukumu la mke kumlea binti yake kwa njia inayostahiki. Kwa mfano, katika jamii ya Wanyala wa magharibi mwa Kenya, mafunzo ya aina hii hutolewa kila jioni wakati wa kutayarisha chakula (Wandera-Simwa, 2015). Ndungo (1985) anadokeza kuwa mafunzo ya aina hii katika jamii ya Wakikuyu hutolewa wakati wa tohara kama anavyosema Kenyatta (1938) katika kitabu chake cha *Facing Mount Kenya*. Katika mila za Waswahili, mafunzo haya huthaminiwa sana na hufanywa katika mazingira ya unyago. Kuambatana na mila za Waswahili, wao huamini kuwa binti mwenye tabia nzuri, pamoja na kuiletea familia yake sifa, ni johari kubwa kwa jamii nzima. Kwa hivyo, mabinti wa Kiswahili wanahitajika kuolewa na wanaume walio kufu yao. Hii inaakisi mhimili wa pili wa nadharia ya uhalisia wa kuzingatia vielelezo muhimu katika hali halisi, na namna vinavyojitokeza katika kazi husika ya kifasihi.

Ilitajwa kuwa wakati Mwanakupona alipoutunga utenzi huu, binti yake alikuwa na umri wa kutosha kwa msichana wa Kiswahili kuozwa. Mwanakupona, kama mzaliwa wa jamii inayozingatia ndoa ya kufu tayari alikwisha wazia mume wa binti yake atakuwa mume wa aina gani! Kwa hivyo, bibi huyu hakosei anapompa binti yake mawaidha ambayo anatarajia yatamsaidia kuishi maisha mema katika ndoa yake. Mwanakupona anatarajia kuwa mume atakayemwoa Mwanahashima ni Mswahili ambaye anashikilia mafunzo ya dini ya Kiislamu na kufuata utamaduni wa Waswahili kwa dhiti. Kwa hivyo, mume huyo hataona ajabu kwa kutendewa mambo hayo, kwa kuwa anayafahamu tangu utotoni kwa kuyashuhudia. Msichana Mwislamu haruhusiwi kuolewa na mume asiye Mwislamu isipokuwa pale ambapo mume huyo yuko tayari kusilimishwa. Katika kurani sura ya 60 aya ya 10, panaelezwa:

Enyi mlioamini! Watapokujieni wanawake Waislamu wanaohama, basi wafanyieni mihani Yao. Mkiona kuwa wao ni Waislamu kweli basi msiwarudishe (Kwao Makka) kwa makafiri. (Wanawake) hawa si halali kwa hao (Wanaume makafiri), wala wao (wanaume makafiri) si halali kwao: na warudishieni (waume zao) mali zao, (mahari) walizotoa. Wala kwenu si hatia kuwaoa, ikiwa mtawapa mahari yao.

Kufu inamaanisha kuwa lazima msichana na mvulana wanaoana wawe watu wanaotoshana kijamii. Kinachozingatwa katika kutoshana huku si tabaka tu bali pia tabia na malezi.

Doi (1994: 47-48) anafafanua juu ya taarifa hii ya Kurani kwa kusema kuwa, “msingi wa amri hii unasababishwa na hali kuwa, wanaume makafiri hawawezi kuwatunza wanawake Waislamu kulingana na Sheria za dini hii, kwa sababu hawafahamu sheria hizo”.

Pamoja na hayo, mume huyo anahitajika kuwa ameshapata wosia wa jinsi ya kuishi na mke wake kutoka kwa baba yake; wosia kwamba asimnyanyase wala kumuonea mke wake kwa sababu mke ni zawadi yenye tunu katika maisha ya ndoa. Uislamu haumwoni mwanamke kama ‘mwasilishi wa shetani’ kama ilivyo katika dini zingine, bali kama inavyoelezwa katika kurani, yeye ni ‘muhsana’ yaani mhimili dhidi ya shetani. Hii ni kwa sababu, mwanamke mzuri anapoolewa

humsaidia mume wake kuwa na tabia nyofu katika maisha yake. Ni kwa sababu hii, ambapo mtume Muhammad alifafanua ndoa kama hatua muhimu katika uongofu wa mwanadamu. Mtume alisema kuwa, “Pindi tu mwanaume Mwislamu anapooa, huwa amekamilisha nusu moja ya matakwa ya dini yake.” Iwapo mke ananyanyaswa na mume wake, mke ana haki ya kurejelea Kurani Tukufu na kumkosa mume wake, kwa vile maisha ya Waislamu yanaongozwa na sheria za dini hiyo! Mwanamume hupata mafunzo ya jinsi ya kuishi na mke wake kutoka kwa baba yake, ndugu zake, madrasani, vyuoni na jandoni. Mfano wa wosia wa baba kwa mtoto wake wa kiume, ni kama *Utenzi wa Adili*, wa Shaaban Robert, na *Manukato ya Wambeja*, wa Sheikh Ahmadi Nabhany.

Dini ya Kiislamu inaamini kwamba, urasimu wa madaraka na radhi uliopangwa, ni kuwa Mungu hufuatiwa na Mtume, kisha baba na mama na mwisho mume. Huu ndio mpango unaojitokeza katika beti za 22 na 23 za *Utenzi wa Mwanakupona*:

Mama pulika maneno
kiumbe ni radhi tano
ndipo apate usono
wa akhera na dunia
Nda Mungu na mtumewe
baba na mama wayuwe
na ya tano nda mumewe
mno imekaririwa

Radhi hizi zahitaji kueleweka kwa pamoja. Mke anastahili kumtii Mungu wake kwanza, kisha mtume. Wazazi wa mke wamepewa nafasi ya tatu. Nafasi hii ya tatu, ni ya mzazi wa kiume na wa kike. Nafasi ya nne ni ya mume wake. Katika hali hii, mzazi wa kike ana mamlaka juu ya watoto wake wote – wa kike na wa kiume. Kwa mwelekeo huu, mama ya mke ana mamlaka kwa mtoto wake zaidi ya mume wake! Je, katika hali hii, mama ya mke kama mmoja wa wanawake katika jamii hii amegandamizwa au vipi? Mama ya mtu amepewa nafasi ya utukufu sana katika Uislamu, na anastahili kuheshimiwa na kutunzwa kwa hali yoyote ile, hata kama ni kafiri! Mtume Muhammad alimwambia

Mu’awiyah, mtoto wa kiume wa Jamimah, aliyetaka kujiunga na wenzake katika vita vya Jihad, kuwa: “Usiende vitani bali baki ili umhudumie mama yako kwani utaenda peponi kwa sababu ya ukarimu utakaomtendea mama yako.” Pia, Abu Hurairah aliarifu kuwa, kuna mtu aliyeenda kwa mtume akamuuliza: ni nani aliye na haki zaidi kwangu ya kutunzwa na kutendewa ukarimu? Mtume akamjibu, “Mama yako”. “Kisha?” Mtume akamjibu tena, “Mama yako”. Inaelezwa kuwa mtu huyu aliuliza swali hili mara nne, na kwa mara tatu za mwanzo Mtume alimjibu kuwa ni mama yake ndiye aliyekuwa na haki kwake, kisha mara ya nne alijibiwa kuwa ni baba yake (Doi, 1994: 8). Je, katika hali hii pana ugandamizwaji wowote wa mwanamke?

Katika mila za Waswahili majukumu yamegawanywa kutegemea uana. Hivi ndivyo ilivyo katika dini ya Kiislamu pia. Ili mwanamke aweze kwenda peponi anahitajika kutenda mambo kadhaa. Mwanamke anahitaji kuswali sala zake tano za siku sawasawa, kufunga mwezi mtukufu wa Ramadhani inavyohitajika, kutokuwa na macho ya nje, kuwatunza wazee wake, kuwalea watoto wake na kumtii mume wake. Mke kumtii mume wake ni kutenda inavyoamriwa katika sheria, yaani mambo yale yalivyotajwa hapo juu. Kwa mfano, mume wake akimuomba kuswali sala zake za siku, sharti afanye hivyo. Ndio maana Muyaka katika shairi la ‘Kitambi changu’ (Abdulaziz 1979: 174) anamkemea mke wake kwa sababu amesahau kutekeleza wajibu wake kama inavyohitajika kwa mujibu wa sheria za dini ya Kiislamu. Katika ubeti wa pili wa shairi hili anasema:

Huko wendako mwandani, jua likimaliza kutua
Husikii muadhini, kwa pendo kukutukua
Mwambie ende ngomeni, ja hiki atakinunua
Usiate kukivua, unipe kitambi changu

Katika ubeti huu Muyaka anaonyesha kwamba, mwanamke huyu ameishia kusahau kuwa, kama Mwislamu, anahitajika kushiriki swala mwadhini anapowaita watu msikitini. Mwanamke hamsikii mwadhini anapowaita watu kwa sababu wakati huo huwa ametekwa bakunja na huba za mume huyo mwingine. Kutokana na ubeti huu, mume ana mamlaka kwa mke wake kisheria.

Kwa upande wa wanaume, pamwe na kuswali sala tano za siku sawasawa, kufunga Ramadhani inavyohitajika, kuhifadhi tupu yao, kuwatunza wazazi na kuwakimu wake na watoto wao, wote wameamriwa kuwa ni wachungaji na kila mmoja ataulizwa amechunga nini na ameichunga vipi? Kwa hivyo, mwanamume amepewa mzigo ambao hakupewa mwanamke. Mfalme ataulizwa aliwachunga raia wake vipi, baba ataulizwa aliwalea watoto wake vipi, naye mume atafanua alimtunza mke wake vipi! Kwa hivyo, mume katika ndoa ana mamlaka kwa familia yake: mke na watoto wake peke yake. Kwa vile yeye ni mchungaji kwao, sharti awachunge inavyoamriwa na ndio maana uhusiano wa mke na mume wake ukasisitizwa sana katika utenzi huu. Kwa kuwa mume ni mchungaji wa mke wake, basi mume ataulizwa kama mke wake alitenda kulingana na sheria. Huu ndio wajibu Muyaka anajaribu kutekeleza katika ubeti wa pili wa shairi la “Kitambi Changu” (Abdulaziz, 1979). Mume atawajibika kuelezea iwapo mke wake alitimiza majukumu yake. Hii ni kwa sababu yeye ndiye aliyekuwa mchungu wake. Ndio maana Mwanakupona anasema katika beti za 24, 25, 26 na 27:

Naawe radhi mumeo

siku zote mkaao

siku mukhitariwao

awe radhi mekuwea

Na ufapo wewe mbee

radhi yake izengee

wende uitukuzie

ndipo upatapo ndia

Siku ufufuliwao

nadhari ni ya mumeo

taulizwa atakao

ndilo takalotendewa

Kipenda wende peponi

utakwenda dalhini

kinena wenda motoni

huna budi utatiwa

Kulingana na maoni ya Mwanakupona, mke akimtangulia mume wake kufa, siku ya kufufuliwa kwake mume wake atakuwa na mamlaka ya kuamua iwapo atatiwa motoni au ataenda peponi. Kama mchungu wake, akitoa ushahidi kuwa mke wake hakutenda majukumu yake alivyowajibika na sheria za dini ya Kiislamu, bila shaka mke huyo ataenda motoni. Ikiwa ushahidi atakaoutoa ni kinyume, basi mke wake atakwenda peponi. Mamlaka haya yote anayapata kwa sababu ni mchungaji wa mke wake. Hali hii haidhihirishi kuwa mwanamke ni kiumbe duni kwani hata darasani wanafunzi huwa sawa lakini mmoja wao huteuliwa kuwa kama mchungaji wa wengine. Mwalimu anapohitaji kufahamishwa shughuli za siku bila shaka yule kiranja ndiye huelezea kwa sababu ndiye mchungu wa wenzake.

Katika Uislamu, kuna baadhi ya makosa ambayo humwajibisha mtu moja kwa moja na Mola wake. Kuna yale ambayo huwashirikisha mahluki peke yao. Hayo ndio makosa ambayo mke anaelezewa kuwa yatahitaji radhi ya mume wake siku ya kifo. Makosa hayo yakihitaji radhi ya Mungu, mkosa atasamehewa bila tashwishi yoyote kwa vile Mungu ni mwepesi wa kusamehe, mradi tu toba imeombwa. Kwa kuwa kisheria Mwislamu amehimizwa kuwa na uhusiano mwema na kila mwanajamii, sharti atekeleze jukumu hilo kama inavyohitajika. Basi, kulingana na *Utenzi wa Mwanakupona*, njia ya mwanamke ya kupata wokovu ni kutekeleza wajibu wake kulingana na sheria na wala si kujidunisha mbele ya mume wake kama inavyodaiwa na Mulokozi (1982: 43) anaposema:

Wosia ulioko kwenye Utendi wa Mwanakupona ni wa kuwadunisha, kuwatukana na kuwahubiria wanawake wakubali na kuendelea kuwahudumia wanaume.

Madai haya ya Mulokozi hayana mashiko kabisa kwani, ikiwa msichana hakuolewa, uamuzi wa yeye kwenda peponi au motoni utatolewa kwa kuzingatia matendo yake. Kwa hivyo, matendo ya mwanamke ndio yaliyo na umuhimu zaidi katika suala hili. Mwanakupona amemfafanulia binti yake bayana kwamba, amfurahie na kumtii mume wake kila mara ila tu, pale anapomshurutisha kwenda

kinyume na matakwa ya dini. Katika ubeti wa 50 anasema:

Uonapo uso wake

funua meno uteke

akwambialo lishike

illa kuasi jalia

Waama, mwanamke ambaye hatomtii mume wake kwa kumlazimisha aasi Maulana hatoenda motoni bali atakwenda peponi. Pia, Mtume Muhammad alishauri Waislamu kwamba:

Kati ya wafuasi wangu, wale wanaothaminiwa ni Wake wanaowatendea waume wao mema, na Waume wanaowatendea wake wao mema katika ndoa. Aidha, kwa kila mke mwenye kumtendea mume wake mema, tuzo yake ni sawa na ile ya Waislamu alfu moja wanaouawa kwa ajili ya Imani yao katika dini hii. Pia, kati ya wafuasi wangu, wake wema ni wale wanaowasaidia waume wao katika kazi zao na kuwapenda kwa dhati katika kila hali, isipokuwa pale ambapo waume hao wanakiuka sheria za Mola (Doi, 1994: 9)

Hii ndio sababu, wake wa Kiislamu wanapenda kurejelea mwongozo wao wa maisha (Kurani Tukufu) iwapo wanakisia kuwa wanashurutishwa kwenda kinyume na matakwa ya Imani yao. Mwanakupona anamnasihhi binti yake kuwa, kila wakati ni lazima ahakikishe kuwa chochote alichotaka kufanya kitampendeza mume wake. Jambo hili analitaja katika ubeti wa 43 anaposema:

Muyuwe alipendalo

nawe ufuata lilo

yambo limtukialo

siwe mwenye kumwetea

Kwa hivyo, binti anahitajika kujiepusha na lolote ambalo litamtia mume wake ghadhabu. Kama ilivyotajwa awali, tayari mama ya Mwanahashima alikuwa ameshafahamu kuwa mume wa bintiye atakuwa Mwislamu ambaye anaelewa jinsi mwanamke wa Kiislamu anavyohitajika kujiweka na kumtendea mume wake. Kwa jinsi hiyo, mume

huyu akitendewa anayoshauriwa Mwanahashima, bila shaka, atatambua kuwa hiyo ni heshima, pamoja na njia ya wazi ya kudhihirisha mapenzi zaidi katika ndoa. Hii itamfanya mke huyu kupewa mamlaka na kutukuzwa kama Malkia nyumbani. Baadhi ya mambo muhimu anayohitajika kutenda mke na ambayo yatampa madaraka nyumbani ni kama vile; kumtayarishia mume wake chakula kizuri, kumuogesa, kumkanda mwili ili kumpunguzia machovu ya kazi ngumu, kumpaka marashi. Kumnyoa ndevu na kumpalilia sharafa zake. Majukumu haya yanadhihirika tayana katika beti za 33 na 34 hivi:

Chamka simuhuli

mwandikie maakuli

na kumtunda muili

kumsinga na kumwoa

Mnyoe mpalilize

sharafa umtengeneze

na udi umfukize

bukurata wa ashia

Matendo haya yananiwa kuwafurahisha na kuwatuliza wanaume wakati wanapopumzika baada ya safari ndefu za kuchosha, na kazi ngumu za kutafuta riziki. Mwanamke anahitajika kumtunza mume wake kwa roho safi pasipo kinyongo. Binti ya Mwanakupona anausiwa ampe mume wake mapenzi, awe mkarimu kwake na pia mwenye huruma. Kawaida, kazi za waume Waswahili zilikuwa kazi za sulubu, kama vile, ukulima na uvuvi pamoja na biashara zenye misafara ya kuchosha. Mume anahitaji huduma za kumpunguzia machovu baada ya kazi hizo ngumu. Ndio sababu mke alihitajika kumwosha mume wake, kumkanda mwili na kumtengenezea mahali pa kupumzika, huku akimpepea na kumpapasa hadi anapochukuliwa na usingizi. Kwa hivyo, madai ya Ndungo (1985), kwamba mke alihitajika kumfanyia mume wake matendo hayo usiku kucha si ya kweli. Hii ni kwa sababu, kama ingalikuwa hivyo, basi shughuli zingine za kiutu uzima kama vile kuonana kimwili hazingalikuwa zinatendeka! Kwa hakika, sheria ya Uislamu inatoa mwongozo maalum wa

kusaidia familia kuishi Maisha ya upendo, amani na kuaminiana.

Ndoa katika Uislamu ina sifa mbili. Sifa ya kuswali (ibadah) na ile ya utangamano kati ya mke na mume wake (muamalah). Katika sifa ya “ibada”, ndoa ni kitendo cha kumfurahisha Mungu, kwani ni katika ndoa ambapo Mungu amewaamrisha mke na mume wake wapendane na wasaidiane katika kuendeleza kazi yake ya uumbaji. Mke na mume watamudu hali hii kwa kuonana kimwili, kuzaa na kuwalea watoto ili wao pia wawe watumishi wa dhati wa Mungu. Sifa ya ‘muamalah’ inaelekeza mke na mume kwamba, ndoa yao ipo kwa minajili ya kuwatoshelezea haja zao za kimwili na vile vile kuwawezesha kupata watoto. Kwa mujibu wa sheria za Uislamu kama ilivyokwisha onyeshwa hapo awali, kuna kaida nyingi zinazowasaidia waliooana katika kutekeleza sifa hizi na pia katika kuwaongoza watoto wao katika nyenzo zinazofaa (Doi, (1994: 32).

Mwanahashima anaelezwa kwamba, mume wake akiondoka asinune ila amuage kwa furaha kisha anaporejua nyumbani amkaribishe kwa kumuandalia mahali pa kupumzika. Beti za 28 hadi 31 zinadhihirisha haya:

Keti neye kwa adabu

usimtie ghadhabu

akinena simjibu

itahidi kunyamaa

Enda naye kwa imani

atakalo simkhini

we naye sikindaneni

ukindani huumia

Kitoka agana naye

kingia mkongowee

kisa umtengenezee

mahala pa kupumua

Kilala siikukuse

mwegeme umpapase

na upepo asikose

mtu wa kumpepea

Matendo hayo yanakusudiwa kumpa mume furaha. Wanawake wa Kiswahili ni wake wa nyumbani. Kazi yao kubwa pamwe na kuwa nyumbani mchana kutwa ni kujishughulisha na kazi ndogo ndogo kama vile upishi na kusuka mikeka. Wao hawahitaji kujiingiza katika kufanya kazi ngumu za kutafuta riziki ya kuendeleza Maisha. Hiyo ni kazi ya wanaume. Ingawa Mwanakupona anafahamu kuwa mume katika jamii yake anahitaji kumtekelezea mke wake mahitaji yake yote, anamsihi binti yake akubali na kufurahia chochote anachopewa na mume wake. Aidha, asimlazimishe kutoa zaidi. Mwanahashima anakanywa asimnung’unikie mume wake kila mara, na badala yake anaambiwa amsifu na kumtukuza kwa wenzake. Binti Mshamu anasema haya katika beti za 48 na 49:

Mume wako mtukuze

sifa zake zieneze

wala simshurutize

asichoweza kutoa

Akupacho mpokee

na moyo ufurahie

asolitenda kwa yeye

huna haja kumwambia

Katika hali hii, haitawagharimu wake hao chochote kuwatekelezea waume wao maagizo anayoyatoa Mwanakupona, kwa vile wao pia hufaidi kutoka kwa waume hao. Hii pia ni kama shukrani kwa waume wao kwa yale wanayowatendea kama vile kuwatunza na kuwatoshelezea mahitaji yao yote.

Mume naye anapotendewa matendo haya yote, huwa hana lolote la kumtia hamaki ila kuzidi kumpenda mke wake. Hali hii ya mke kuwa mpole, mnyenyekevu, mkarimu, mwenye huruma, mcheshi na asiye na ghadhabu ni mbinu inayotumiwa na wanawake kuwapumbaza waume wao wasione

ubaya wowote kwao. Mke katika jamii ya Waswahili anawajibika kumtendea matendo hayo mume wake peke yake, kwa sababu ndiye aliye na mamlaka juu yake. Kwa mwelekeo huu, matendo hayo yanapatikana nyumbani kwao. Hali hii pia, (ingawa kuna vijitofauti vidogo vinavyosababishwa na utamaduni) ndio uhalisi unaopatikana katika makabila mengine ya Kiafrika, kama vile Wakuria, Wabaganda na baadhi ya makabila mengine yanayopakana nao.

Kwa sababu ya matendo yake kwa mume wake, mke wa Kiswahili anaishia kumtawala mume wake kimawazo. Kwa sababu hii, mke anapewa mamlaka zaidi nyumbani: mke anakuwa wa kutazama na kusimamia kila kitu kinacholingia na kinachotoka nyumbani kwao. Mwanamke pia anakuwa mwenye kuyaongoza maisha ya mume wake. Mwanakupona amethibitisha haya katika ubeti wa 35 anaposema:

Mtunde kama kijana

Asiyoyua kunena

kitu changalie sana

kitokacho na kuingia

Hali hii ya kuwapumbaza wanaume hutokea hata katika maisha ya wakati huu (karne ya ishirini). Wanawake hutumia muda wao mwingi katika kuwatumikia waume zao na hatima yake waume hao hutekwa bakunja kiasi cha kutawaliwa mawazo yao (Wandera, 1996). Mwanakupona anazidi kumuusia binti yake kwamba ajitoe mhanga kwa kutenda lolote lile litakalomfurahisha na mwishowe kumpumbaza mume wake. Vitendo hivi ni kama vile, kuhakikisha kwamba msaada wake upo tayari kila unapohitajika. Binti pia anaelezwa kuwa, mchana, mume wake anapopumzika asipige kelele yoyote na iwapo anahitajika kuzungumza, afanye vile kwa tahadhari mno asije akamuamsha kutoka usingizini. Ikiwa amejitahidi vilivyo na akamtendea mume wake mambo yote yanayousiwa na mama yake ilhali mume huyu haridhiki na vitendo vyake kiasi cha kuzusha zogo, Mwanahashima anashauriwa asitie shaka kwani, Mungu atamlipizia. Mawaidha haya anayazungumzia katika beti za 32 na 36. Mtunzi anamuasa mtoto wake kwa kusema:

Kivikia simwondoe

wala sinene kwa yowe

keti papo siinue

chamka kakuzengea

Mpumbaze apumbae

amriye sikatae

maovu kieta yeye

Mngu atakulipia

Kutokana na beti hizi, Mwanahashima anahitajika kumpumbaza mume wake kwa kumwambia nyimbo za lala salama hasa anapopumzika ili apate usingizi kwa urahisi. Kitendo hiki ndicho kinachomwelekeza Ndungo (1985) kudai kwamba, mwanamke katika Utenzi wa Mwanakupona amenyanaswa. Madai haya hayana mashiko hasa maelezo ya hapo awali yanaporejelewa. Kwamba wanawake hutumia mbinu hii ya kuwapumbaza wanaume ili wazidi kupata msaada kutoka kwao. Kwa hakika, mwanaume yeyote wa Kiswahili ambaye anafahamu tabia ya mwanamke wa Kiswahili, anapotendewa yanayousiwa katika *Utenzi wa Mwanakupona* hupumbaa.

Ama kweli wosia huu ni silaha ya wanawake kuwa na mamlaka kwa waume wao. Kuhusu jambo hili, mwanaidi (mhojiwa) anasema: “.....sisi hatunyanaswi na wanaume wetu ila ni wao ndio wanaotuhudumia, ...hamna utumwa pale bali ni mapenzi”. Kalima hii inawajibisha kulinganisha, ingawa kwa kifupi, utumwa na mapenzi Uswahilini. Kihistoria, katika jamii ya Waswahili, mtumwa alishurutishwa kumwangukia miguuni na kumtumikia ‘Bwana’ yeyote yule aliyemiliki watumwa. Mtumwa yule aliweza kuwa wa kike au wa kiume, vivyo hivyo, ‘Bwana’ angalikuwa wa kike au wa kiume. Huu ndio uhalisi wa historia ya jamii husika ambayo ni muhimu sana kuzingatiwa katika mhimili wa tatu wa nadharia ya uhalisia. Katika mapenzi, hali hii ni tofauti. Kwa sababu ambazo zimetajwa hapo awali, mke katika jamii hii, humtumikia mume wake peke yake. Kwa hakika, tofauti katika hali hizi mbili ni wazi sana. Katika mapenzi hamna utumwa bali ni maelewano kati ya mke na mume wake. Wote wanahudumiana, kwani mume anapofanya kazi na kupata pesa, yeye humtunza mke wake. Katika hali hii itakuwaje

kwamba, mke anapomuonesha mume wake mapenzi kama shukrani kwa yale anayomtendea kuchukuliwa kama kwamba ni mtumwa?

MWANAMKE WA KISWAHILI NA WANAJAMII WENZAKE

Awali, imetajwa kuwa, dini ya Kiislamu hutawala asilimia mia moja ya Maisha ya Mwislamu. Dini hii inazingatia sana uhusiano wa watu. Mwanakupona, kama Mwislamu katika kumuusia binti yake, anahimiza ahakikishe kwamba uhusiano wake na wanajamii wengine unaambatana na matakwa ya utamaduni wa jamii yake. Jamii ya Mwanakupona ni ya kitabaka, kwa hivyo, anamnasihhi binti yake pia kuhusu maingiliano yake na watu wa tabaka zote (Wandera, 1996). Kwa watu wa tabaka la juu, Mwanahashima anashauriwa ajinyenyekeze mbele yao kwani unyenyekevu siku zote hutoa sura nzuri kwa watu. Anaambiwa awaheshimu watu wenye heshima kila mara kwa kuwa na furaha kila anapokutana nao, kutodakia maneno ovyoovyoy, na kutobishana bila sababu. Mwanakupona hakuwatenganisha watu hawa kwa misingi ya uana. Amemwelezea binti yake awaheshimu watu wote wa tabaka la juu: wake kwa waume. Kwa hivyo, kwa kuwa mke wa tabaka la juu anapewa heshima sawa na mume wa tabaka lilo hilo, hamna ugandamizwaji wa mwanamke pale! Haya yanajitokeza katika beti za 15 hadi 18:

Tena mwanangu idhili

mbee za maqabaili

uwaonapo mahali

angusa kuwenukia

Waingiapo wenukie

na moyo ufurahie

kisa uwapeke mbee

watakapokwenda ndia

Ifanye mtshiteshi

kwa maneno yaso ghashi

wala sifanye ubishi

watu watakutukia

Nena nao kwa mzaha

yaweteao furaha

Iwapo ya ikraha

kheri kuinyamalia

Kwa hivyo, Mwanakupona anamtaka binti yake awe mwekevu katika kusema, na pia katika vitendo ili kuhifadhi heshima ya watu wa tabaka lake, na heshima yake binafsi. Kweli, 'ada ya mja hunena, muungwana ni kitendo' na vilevile, 'kauli yako mizani'. Hivyo basi, Mwanahashima atawapendeza watu kwa vitendo vizuri, na atapewa heshima kwa mazungumzo yake ya busara na sio kwa kuropokwa ropokwa. Hii ndio desturi ya watu wa tabaka la juu.

Utenzi wa Mwanakupona unawezesha kuelewa hisia za watu wa tabaka la juu dhidi ya wale wa tabaka la chini. Kwa sababu hii, utenzi huu una thamani kubwa ya kihistoria. Mwanahashima, kama mama yake, ni mtu wa tabaka la juu. Ingawa ameshauriwa kuwa mcheshi na mwenye mapokezi mazuri hasa kwa makabaili, anakanywa pia dhidi ya kutangamana ovyo ovyo na watumwa ambao wanaliunda tabaka la chini. Watumwa hawa ni wanaume na wanawake kwa pamoja. Kwa hivyo, Mwanahashima hakukanywa kutotangamana na watumwa wa kiume pekee, ilhali ashirikiane na wale wa kike, kama kalima za Ndungo (1985) zinavyoelekea kudai. Huu ndio wosia wa ubeti wa 20:

Sitangane na watumwa

illa mwida wa khuduma

watakuvutia tama

la buda nimekwambia

Maelezo ya uneni huu yanaonyesha fikra na mtazamo wa watu wa tabaka la juu. Hawakutaka kutangamana na watu wa tabaka la chini ila wakati wanapohudumiwa. Pengine kutotangamana kwao na watu wa tabaka la chini ni njia mojawapo ya kusitiri matendo yao na siri zao zingine ambazo zingefichuliwa, huenda zingedidimiza utabaka.

Licha ya kutahadharishwa dhidi ya kutangamana ovyo ovyo na watumishi, binti Mataka pia anashauriwa kushirikiana na marafiki zake. Anaeleza kwamba, marafiki hawa wakimkaribisha asikatae wito wao. Hali kadhalika, wakiandaa chakula, ale bila maringo wala dharau. Mawaidha haya yanajitokeza katika beti za 58, 59 na 60:

Uwaonapo swahibu

ambao wakunaswibu

akwambiapo qaribu

angusa kuqurubia

Na wachandika chakula

uchambiwa nawe nia

wala siweke muhula

nyumanyuma kurejea

Wala sifanye kiburi

nia hata ushakiri

usiyakuta siqiri

ukamba ni kondolewa

Ingawa Mwanakupona anamshauri binti yake akubali wito wa marafiki zake kwa sababu mtu hakatai wito, anamtahadharisha kuwa, anapowatembelea awe amepata idhini kutoka kwa mume wake. Ahakikishe kuwa anarudi nyumbani kwake mapema inavyowezekana.

Kuhusu ndugu na jamaa zake, Mwanahashima anaeleza awapende siku zote. Katika ubeti wa 57 anaambiwa:

Mausio ya mvuli

Allah Allah yaamili

na nduguzo na ahali

wapende nakuusia

Ama kweli, binti huyu anahitajika kuwapenda jamaa zake kwa kuwa, aghalabu, damu ni nzito

kuliko maji. Ndugu na jamaa zake ndio watakaokuwa karibu naye nyakati za dhiki!

Ijapokuwa jamii ya Mwanakupona ilikuwa ya kitabaka, yeye kama Mwislamu yeyote, na hasa kwa wakati huo, alipokuwa akitarajia kifo, alifahamu kuwa mbele ya Mwenyezi Mungu watu wote ni sawa: wawe matajiri, maskini, wanawake au wanaume. Kwa hivyo, anamweleza mtoto wake kuwa awaheshimu na kuwapenda watu wote bila ubaguzi. Anamshauri kutowahudumia matajiri na kuwapuuzwa maskini. Mwanahashima anaarifiwa kuwa, amsaidie yeyote anayehitaji msaada kwake. Katika beti za 61 hadi 64, ujumbe huu unajitokeza:

Watu wote waumini

kwako na wawe wendani

sipende masalatini

washinde ukiwepua

Sipende wenye jamali

na utukufu wa mali

fuqara ukamdhili

cheo ukamvundia

Akupendao mpende

akuizao mwenende

kwa zema mvundevunde

laala akridhia

na ayapo muhitaji

mama kwako simuhuji

kwa uwezalo mbuji

angusa kumtendea

Mwanakupona anamtahadharisha msichana wake dhidi ya kubagua watu, kwa sababu, huenda siku moja akahitaji msaada wa yule anayemdharau chambilecho Wahenga, 'leo ni kwangu, kesho ni kwako'. Ingawa binti huyu anatarajiwa kuwapenda watu wote kwa usawa, anakanywa kuingiliana na yeyote ambaye ataweza kumpotosha: awe

mwanamke au mwanaume, maskini au tajiri, mtumwa au kabaili. Katika beti za 14 na 21 Mwanakupona anamnasihhi binti yake kuwa:

La tatu uwe sadiqi

wambiawo ulithiqi

mtu asoshika haqi

sandamane naye ndia

Sandamane na wainga

wasoyua kuitunga

ziombe wasio tanga

wata kuwaqurubia

Mwanahashima anahitajika kuepukana na watu wote ambao hawafahamu mambo yanavyoendeshwa katika jamii. Hawa ndio wanaotiwa wajinga. Mjinga anaweza kuwa mwanamke au mwanaume. Katika mwelekeo huu, mwanamke na mwanaume (mjinga) wako katika kiwango sawa. Hakuna anayemzidi mwenzake.

Wosia Kuhusu Jinsi ya Kuutunza Mwili Wake na Usafi wa Mazingira Yake

Pamoja na kuangalia maslahi ya mume wake, mke anatarajiwa kuzingatia maslahi yake binafsi. Iwapo mume anajiweza kifedha, mwanamke wa Kiswahili anahitajika kuajiriwa mtumishi wa kumfanyia kazi za nyumbani. Kwa hivyo, inakuwa hiari ya mwanamke kumpikia mume wake kwa sababu mtumishi pia anaweza kufanya vile. Hapo awali, imetajwa kuwa katika jamii ya Waswahili, mume ni mchungwa wa jamaa yake: mke wake akiwemo. Kwa ajili hiyo, pesa za mwanamke ni zake peke yake kwa sababu ana mchungwa: mtu wa kumtekelezea mahitaji yake. Pesa hizi huzitumia anavyopenda mwenyewe au humgawia mume wake kwa hiari, bila kushurutishwa na mila wala dini.

Haya yote yanaporejlewa inakuwa bayana kwamba, mwanamke huwa na pesa za kutosha za kujinunulia mapambo, na nafasi chungu nzima ya kuupamba mwili wake na mazingira yake. Kwa vile, ni mke wa mtu, basi mapambo yale humfurahisha mume wake ambaye ndiye anayeishi naye na hali kadhalika ndiye anayepata fursa ya

kuyaona mapambo hayo. Ikumbukwe kuwa, aghalabu mke wa Mswahili hukaa pale nyumbani na atokapo huficha urembo wake kwa buibui. Hali hii inamhini mtu yeyote asiye mume wake fursa ya kuyaona mapambo yake. Mke anatarajiwa kuwa na sura nyororo na ya kupendeza. Mwanakupona anamsihhi binti yake kuwa ana wajibu wa kujirembesha kwa vyombo vya dhahabu kochokocho ili amfurahishe na kumpendeza mume wake. Baada ya shughuli nyingi za kutafuta mtaji, mume atafurahia sana akirudi nyumbani na kumpata mke mrembo, mcheshi na mnyenyekevu. Huyu ndiye aina ya mke atakayemtuliza roho ili aweze kujitayarisha vizuri kwa safari nyingine. Kwa hivyo, Mwanakupona anamnasihhi binti yake katika beti za 38, 39,40 na 41 kuwa:

Na kowa na kuisinga

na nyee zako kufunga

na asmini kutunga

na firashani kutia

Nawe ipambe libasi

ukae kama arusi

maguu tia kugesi

na mikononi makoa

Na kidani na kifungo

sitoe katika shingo

muili siwate mwingo

kwa marashi na dalia

Pete sikose zandani

hina sikome nyaani

wanda sitoe matoni

na nshini kuitia

Taswira hii ya mwanamke inajitokeza sana katika fasihi ya Kiswahili ya wakati huo, na hata ya sasa.

Kwa vile pahali pa mwanamke ni nyumbani, hapo ndipo anapofanyia mapambo yake. Mwanakupona

anamshauri binti yake apaweke pasafi. Wajibu wa Mwanahashima ni kujipamba na kuipamba nyumba yake ili amvutie mume wake. Hii ni kwa sababu, mja yeyote yule hufurahishwa na mahali pasafi na kwa hivyo, mume wake (Mwanahashima) kama mwanadamu yeyote yule, akirejea nyumbani na kupata mahala pote pasafi bila shaka atavutiwa na kufurahishwa. Beti za 37 na 42 zinatoa wosia kwamba:

Mwanangu siwe mkoo

tenda kama uonao

kupea na kuosha choo

sidharau mara moya

Nyumba yako i nadhifu

mumeo umsharifu

wakutanapo sufufu

msifu na kumtaya

Ghalibu Waswahili huthamini sana usafi wa nyumba na hasa ule wa msalani. Hali hii humletea mume na mke wake sifa nzuri hasa ikiwa wageni wanashuhudia usafi huo wanapokutana mle chumbani.

Sifa moja kuu ya wanaume katika jamii ya Waswahili ni kumsitiri bibi nyumbani. Herlinger (1979) anaelezea kuwa wanaume wa tabaka la juu walijenga nyumba kubwa zenye sakafu juu ya visima ndani ili kuhakikisha kwamba wake wao hawangetoka nje hata kwa kuchota maji! Iwapo wake hawa walihitaji kukutana ama kutembeleana walitumia sakafu zao, kwa sababu nyumba zao zilikaribiana. Kazi zao za nje kama kutafuta kuni na kwenda dukani zilitekelezwa na watumwa. Kwa hivyo, wake wa Kiswahili walipata muda wa kutosha wa kupamba nyumba zao na miili yao. Jambo hili, ambalo limefafanuliwa na wasomi wengi kama kuwatawisha wake (Muindi, 1990), linadhihirika hata katika nyakati za sasa. Katika riwaya ya *Utengano*, Mohammed (1980) anaelezea kumhusu Maksudi kuwa, aliwatawisha Tuza na mwanawe Maimuna". Hali hii ya utawa ina misingi yake katika dini ya Kiislamu, na pia imerutubishwa na hali ya uchumi ya karne ya kumi na tisa. Utawishwaji wa wanawake Waislamu una mizizi

yake katika mafundisho na utamaduni ulioanzishwa na Mtume Muhammad. Doi, (1994: 28-30) anasema kuwa, ingawa mtume aliwaruhusu wanawake kuswali misikitini, angependelea zaidi iwapo wanawake hawa wangeswali manyumbani kwao. Mtume mwenyewe alisema kuwa, "Misikiti bora zaidi ya wanawake kuswalia, ni sehemu za ndani za nyumba zao". Sababu kuu ya Mtume kupendelea wanawake kuswali manyumbani kwao, ni ile ya kutowataka watangamane na wanaume wasio waume wao, iwapo wanaweza kuepuka. Hali hii itazuia majaribio wanayoweza kukumbana nayo, hasa yale ya uzinifu. Na ndio sababu kuna msisitizo wa kujisetiri kwa buibui na hijab wanapotoka nje ya nyumba zao.

Mfumo wa kimwinyi, ambao ndio ulikuwepo katika karne ya kumi na tisa ulikuwa na starehe nyingi. Aina hii ya starehe za maisha katika mfumo huu inajitokeza katika msisitizo ambao unaathiri kazi za fasihi pia. Mulokozi (1975: 25-26) ana haya ya kusema kuhusu starehe hizi:

.....mfumo huu wa kiuchumi uliwafanya mamwinyi katika maisha yao, wapendeleo sana mambo ya kuvutia macho na kuliwaza pua kama vile mapambo aina aina, wanawake wazuri, nakshi na marembo ya rangi za kuvutia katika makazi yao.....marashi, manukato, udi na ubani.

Kuimarika kwa uchumi kuliibusha hali mpya katika jamii ya Waswahili katika karne ya kumi na tisa. Wanaume walipendelea starehe, wake wazuri, mapambo na mambo mengineyo ya anasa. Wanaume wakaanza kuwa na uchu mwingi wa wanawake ndio maana ikabidi wanawake watawishwe. Iwapo wanawake hawa wangetoka nje ilikuwa ni lazima wajigubike mavazi yanayositiri mwili wote. Mavazi haya husaidia katika kupunguza uchu wa wanaume ambao unaweza kusababishwa kwa kushuhudia maumbo mazuri ya wanawake husika. Kama vile viuno vyembamba, miguu mizuri, shingo la upanga na mengine mengi. Isitoshe, kutoka kwao nje pia kulibidi kuidhinishwe na wanaume wao (Strobel, 1975). Mwanakupona anasisitiza hili katika beti za 44 hadi 47:

Na ukitaka kutoka

sharuti rukhusa taka

uonapo meudhika

rudi na kuikalia

Fuata yake idhini

awe radhi kwa yaqini

wala sikae ndiani

saa yane ikasia

Wala sinene ndiani

sifunue shiraani

mato angalia tini

na uso utie haya

Rejea upesi kwako

ukae na mume wako

utengeze matandiko

mupate kuilalia

Kutokana na maagizo haya, ni bayana kuwa kutoka nje kwa mwanamke Mswahili kunategemea matakwa ya mume wake. Ikiwa mume anakataa, mwanamke anatarajiwa asiondoke pale nyumbani. Iwapo atapewa ruhusa ya kutoka, sharti azingatie kurudi nyumbani mapema kabla ya giza totoro yaani, kabla ya saa nne za usiku. Akiwa njiani, mwanamke huyu hapaswi kuzungumza na mwanamume yeyote asije akapotoshwa mawazo au akasababisha kuzini kwa mume huyo.

HITIMISHO

Utenzi wa Mwanakupona umewasilisha picha halisi ya mwanamke wa Kiswahili wa tabaka la juu katika karne ya kumi na tisa alivyohitaji kuyaweka maisha yake ya ndoa. Utenzi huu bila shaka ulikuwa na manufaa makubwa kwa jamii ya Waswahili ya wakati huo, kama anavyosema Gibbe (1993: 21):

Utenzi wa Mwanakupona ni amali kubwa ya jamii. Kwa muda mrefu umeweza kupokezwa kutoka kizazi kimoja hadi kingine. Waliounukuu walifanya hivyo kwa vile ulikuwa na ujumbe maalum ambao haukustahili kupotezwa. Nia yao ilikuwa ni kuusambaza utenzi huu. Akina mama walioheshimu utenzi huu kama kazi ya Sanaa yenye mafunzo maridhawa juu ya

unyumba, waliushika kimoyomoyo na baada yake kuwakariria mabinti zao ambao nao waliwapokeza watoto wao.

Kauli hii ya Gibbe ina mashiko kwani ni kweli kuwa ukizuru miji ya Waswahili utawashuhudia wanawake Waswahili na mabinti wao wakiukariri utenzi huu. Hii ina maana kwamba, utenzi huu bado unazingatiwa katika jamii ya Waswahili ya wakati huu.

Kwa kutumia *Utenzi wa Mwanakupona*, na kuongzwa na mihimili ya nadharia ya uhalisia, makala hii imebainisha kuwa mwanamke wa Kiswahili anayekusudiwa na kusifiwa katika jamii ya Waswahili ya karne ya kumi na tisa, ni yule anayejizatiti kwa kila namna, kufanikisha majukumu yake kulingana na matakwa ya utamaduni wa jamii yake. Pia, imedhihirika wazi kwamba, picha ya mwanamke wa Kiswahili inayochorwa katika *Utenzi wa Mwanakupona*, ina misingi yake katika utamaduni wa Waswahili wa karne ya kumi na tisa.

MAREJELEO

- Abdulaziz, M. H. (1979). *Muyaka 19th Century: Swahili Popular Poetry*. Nairobi: Kenya Literature Bureau
- Allen, J. W. T. (1971). *Tendi*. Bungay: Richard Clay Ltd.
- Bakari, M. (1978) "The State of the Art: Swahili Literature in the Nineteenth Century". *Journal of Historical Association of Kenya*..
- Doi, A. R. I. (1994). *Woman in Shariah (Islamic Law)*. London: Ta-Ha Publishers Ltd.
- Gibbe, A. G. (1993). "Women and the Making of Swahili Literature in East Africa". Makala ya OSSREA
- Herlinger, M. (1979). *Women and State Socialism*. London: Macmillan Press.
- Jahadhmy, A. A. (1975) *Kusanyiko la Mashairi*. Kenya Litho Ltd.
- Kateregga, D. B. (1984). "Teaching on the Status of Women in Islam" katika *The Islamic Journal*, 2/6/84. Ramadhani 104.

- Kenyatta, J. (1938). *Facing Mount Kenya: The Tribal Life of the Kikuyu*. London: Secker and Warbug
- Khatibu, M. S. (1985). “*Utenzi wa Mwanakupona*”. Makala katika *MULIKA* Na. 17. TUKI
- Maududi, M. (1972). *Purda and the Status of Women in Islam*. Lahore: Islamic Publications.
- Mohammed, S. A. (1980). *Utengano*. Nairobi. Longman Publishers
- Momanyi, C. (1991). “Matumizi ya Taswira kama Kielelezo cha Uhalisi katika Utenzi wa *Al-Inkishafi*.” Tasnifu ya Uzamili, Chuo Kikuu cha Kenyatta.
- Muindi, A. (1990). “Usawiri wa Wahusika Makahaba katika vitabu vya Said Ahmed Mohammed.” Tasnifu ya Uzamili. Chuo Kikuu cha Kenyatta.
- Mulokozi, M. M. (1975). “Ushairi wa Kiswahili ni nini?” katika *LUGHA YETU: Tuisome Tuijue*.
- Ndungo, C. (1985). “Wanawake na Mabadiliko ya Kihistoria”. Tasnifu ya Uzamili. Chuo Kikuu cha Kenyatta.
- Rodney, W. (1972). *How Europe Underdeveloped Africa*. London: Rogle-L’Ouverture Publishers
- Stigand, C. H. (1913) *The Land of Zinj*. London: Constial & Co Ltd.
- Strobel, M. (1975). “Muslim Women in Mombasa: Kenya 1890-1973”. PhD thesis, Yale University
- Wandera, S. P. (1996). “Usawiri wa Mwanamke katika Ushairi wa Kiswahili: 1800-1900: Uhalisi au Ugandamizwaji?”. Tasnifu ya Uzamili. Chuo Kikuu cha Egerton.
- Wandera-Simwa, S. P. (2015). “Taswira za Jinsia katika Hadithi za Wanyala (Mumbo)”. Tasnifu ya Uzamifu. Chuo Kikuu cha Laikipia.